

ARAP DİLİNDE MESELİN DARBI*

Yakup KIZILKAYA**

ÖZ

Şiir için “inşat etmek”, hutbe için “irat etmek” kelimeleri kullanıldığı gibi, mesel için de “darp etmek” kelimesi kullanılmaktadır. Bu çalışma, Türkçedeki karşılığı atasözü olan meselin Arapçada darp kelimesiyle birlikte kullanımının gerekçelerini tespit etmeyi, darb-ı-mesel terkinini oluşturan darp ve mesel kelimelerinin bir arada ne tür manalar ifade ettiklerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda özellikle mesel getirmek için “darp” kelimesinin seçilmesinin ince-liklerini bu kelimenin çeşitli manalarından hareketle belirlemeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Darb-ı mesel, darp, mesel, atasözü.

ABSTRACT

Proverb's Darp in Arabic Language

For poetry “inşat”, for the sermon “irat” as used, for allegorically “darp” is used. This study aims to determine the response of the Turkish proverb that parable to the reasons for the use with the Arabic word and research the words that forms the darb-ı-mesel composition, “darp” and parable express what kind of meanings with together. In this context, it is tried to determine the intricacies of choosing the word “darp” from various meanings of this word particularly to bring parable.

Keywords: Darb-ı mesel, darp, parable, proverb.

* Bu makale yazarın “Arap Dilinde Kâmin Meseller” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Maarif Müfettişi, Erzurum İl Milli Eğitim Müdürlüğü.

Giriş

Sözlük anlamı bakımından “Örnek, benzer, denk, gibi, hüccet, delil ve hadis” anlamlarına gelen mesel kelimesinin, “Ayakta dikilmek” anlamına gelen مُثُول (musûl), “Örnek” manasına gelen المِثَال (misâl)¹, “Benzemek” manasındaki الممثلة (mumâsele), “Bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi” demek olan التمثيل (temsîl)² veya “Benzeşmek” anlamına gelen التماثل (temâsul)den³ iş-tikâkı mümkün görülmekte olup, Arap dilinde bu kelimenin dayandığı m-s-l (ل-ث-م) kökünden gelen kelimeler genellikle; “İki şeyi birbirine benzetmek, hayali ve soyut manaları somut hale getirmek” manalarını haizdirler.⁴

Terim olarak da meseller; “Kuvvetli tasvir içermesi, veciz olması, kulağa hoş gelmesi, gibi özelliklerinden dolayı toplumun her kesimi tarafından kabul gören, nesilden nesile aktarılmasıyla meşhur olan, önceden yaşanmış bir tecrübeye dayanan, dilden dile aktarılırken lafzı değişmeyen, çoğunlukla gerçek manası kastedilmeyip mecazen başka şeylere delalet eden ve benzetme kasiyla söylenen kalıplaşmış ifadeler” olarak özetlenebilir.⁵

- 1 el-Meydânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Neysâbüri, *Mecma'û'l-emsâl*, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 1374/1955, I, 5.
- 2 Sellheim, Rudolf, *el-Emsâlul-'Arabîyyeti'l-kadîme ma'a i'tinâin hâssin bi Kitâbi'l-emsâl li Ebî 'Ubeyd*, nşr. Ramazan 'Abduttevvâb, Lübnan, 1391/1971, s. 21-22.
- 3 el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b Sehl, *Cemheretu'l-emsâl*, I-II, nşr. Ahmed Abdusselâm vd., Beyrut, 1408/1988, I, 11.
- 4 Kökü m-s-l olan kelimelerin anlamları için bkz. el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh, tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*, I-VI, nşr. Ahmet Abdulgâfur 'Attar, Kahire, 1984, V, 1816; ez-Zebîdî, Muhammed Murtaş el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XXXIX, nşr. Mustafa Hicâzî, Kuveyt, 1998, XXX, 380; ez-Zâvî, et-Tâhir Ahmet, *Muhtârul-kâmûs, muretteb alâ tarikati'l-muhtârîs-sihâh ve'l-misbâhu'l-munîr*, Libya-Tunus, tsz, s. 566; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, I-XX, Beyrut, tsz, XI, 610; el-Fîrûzâbâdî, Mecdu'd-Din Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhîb*, nşr. Mektebetu't-Tahkîk ve't-Turâs fi Muesseseti'r-Risale, Lübnan- Beyrut, 2005, s.1056; er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkâdir, *Muhtaru's-Sihâh*, Lübnan, 1986, s. 257; İbrahim Mustafa, vd., *el-Mu'cemu'l-vasîl*, İstanbul, 1992, s. 854.
- 5 Daha geniş bilgi için bkz. el-'Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, I, 11; el-Meydânî, *Mecma'û'l-emsâl*, I, 5-6; er-Râgîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fi garîbi'l-Kur'ân*, I-II, nşr. Mektebet-u Nezâr Mustafa el Bâz, Mekke, tsz, II, 596; el-Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshak b. İbrâhîm, *Divânul-'edeb*, I-IV, nşr. Ahmed Muhtar Ömer, vd., Kahire, tsz, I, 74; İbnul-'Esîr, Ziyauddin, *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*, I-IV, nşr. Ahmed es-Suhûfî, vd., Kahire, tsz., I, 53,55; el-Yüsî, el-Hasen, *Zehru'l-ukm fi'l-emsâl ve'l-hikem*, I-III, Muhammed el-Ahdar, vd., el-Mağrib, 1401/1981, I, 21; et-Tahânevî, Muhammed 'Alî, *Mevsû'atu keşşâf-ı istilâhâti'l-funûn ve'l-ülüm*, nşr. Refik el-'Acem, vd., Lübnan, 1996, s.1449; es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'Abdirrahman b. Ebî Bekr, *el-Muzhir fi 'ulûmi'l-luga ve envâihâ*, I-II, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm vd., Kahire, tsz., I, 486-487.

1. Darb-ı mesel

Her mesel için ilk defa kullanıldığı ve aslî hali olan bir (mevrid) ve daha sonra meydana gelen ve ilk hale benzeyen bir (madrıb) söz konusudur. İşte darb-ı mesel, bu son halin, meselin ilk haliyle irtibatlandırılmasıdır. Darb-ı meselde getirilen teşbih ve temsillerle meselin ilk hâli, mevcut duruma örnek verilmiş olur. Maksat, soyut bir konuyu daha somut hâle getirmek, bir düşünceyi açıklamak veya ispat etmek, hatta ifadeye canlılık kazandırmak veya söze güzellik katmak olabilir. Mesel için darp kelimesinin kullanılması da şu manalara dayanabilir:

1.1. Biçimlendirmek

Bir nesnenin biçimlendirilmesi, darp edilmesiyle gerçekleşmektedir. Bundan dolayı الضرب kelimesi, الصيغة “form, kalıp, formül” manasına gelmektedir.⁶ Darp kelimesinin bu anlamından hareketle darb-ı mesel; meselin ilk defa belli bir formda inşa edilmesidir.

Arap dil âlimi er-Râşib el-İsfahânî gibi meşhur müfessir el-Âlûsî de darb kelimesinin إيقاع شيء على شيء “Bir şeyi, başkası üzerine uygulamak” demek olduğundan hareketle darb-ı meselin, ضرب الدرهم “Para basmak” manasından türediğini söyler. Onlara göre darb-ı mesel; eseri, başkası üzerinde ortaya çıkan bir söz söylemektir.⁷ Dolayısıyla darp, bir nesneyi başka bir nesne üzerine tatbik ederek ona bir biçim vermektir. Para basma işleminde, resim ve yazı ile paraya biçim verme söz konusu olduğundan ضرب الدرهم “Para basma” ile ifade edilmiştir.⁸ Bu işlemde üzerinde şekil bulunan alet, biçim verilmek istenen nesneye tatbik edilerek ikinci nesneye şekil verilmek istenir. O halde mesel darp etmek; onu başka bir söz üzerine tatbik etmek suretiyle söze şekil vermektir.

Darb kelimesinin şekillendirme manası bu kökten gelen الضربية kelimesinde de ortaya çıkmaktadır. Bu kelime, “seciye, karakter, tabiat, yaratılış” anlamına gelmektedir. Bundan dolayı iyi karakterli olan; كريم الضربية kötü olan da; لثيم الضربية diye isimlendirilir.⁹ Sanki insan seciye üzerine darp edilmiş ve onun

6 İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, Zekeriyâ, *Mu'cemu mekâyisu'l-luga*, I-XI, nşr. 'Abdus-salam Muhammed Hârûn, Beyrut, tsz., III, 398.

7 el-Âlûsî, Şihabuddin es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'îl-mesânî*, I-XXX, Beyrut, tsz., I, 206; er-Râşib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, II, 385.

8 İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 543.

9 İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemheretu'l-luga*, I-III, nşr. Remzî Munîr Ba'lebekkî, Beyrut, 1987, I, 314; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, III, 248.

biçimini almıştır.¹⁰ Seciye, kişiyi biçimlendirip, söz ve davranışlarına şekil verdiğinden tavırlarına öylesine işlemiştir ki, artık onun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. الضَرْب kelimesinin bu manası darb-ı meselde; meselin orijinal halinin tatbik edildiği hâli, istenen yönde etkileyip değiştirmesi anlamına gelebilir. Bu arada meselin orijinal halinde herhangi bir değişiklik olmazken uygulandığı durum, meselin formundan etkilenmektedir. Dolayısıyla meselin kalışmış bir forma sahip olması da onun için darb kelimesinin seçilmesine sebebiyet vermiştir.

1.2. Yapmak, İnşa Etmek

Darb-ı meselin söze biçim vermesine yakın bir mana ضرب اللبن ifadesinde bulunmaktadır. Sütten yağını avırıp yağlı sütü (حليب), yağı alınmış süt (لبن) haline getirme işlemine ضرب اللبن denilmektedir.¹¹ Bu işlem sütün en değerli kısmı olan yağın çıkarmak için yapılır. Buradan hareketle darb-ı mesel ile sözün bir takım işlemlerden geçirilerek ondan en değerli kısmın seçilip alındığı söylenebilir. ez-Zemahşerî de meselin darbinin, onun bir asla dayandırılması ve imal edilmesi olduğunu söyleyerek buna ضرب اللبن ve ضرب الخاتم manalarını şahid gösterir. Hz. Peygamberin altından bir yüzük yaptırmak istemesini de darb kelimesinin bu manasına örnek verir.¹² Bu manada darb-ı meseldeki darb kelimesi; meseli nitelikli bir şekilde inşa veya imal etmek anlamına gelir.

1.3. Tatbik Etmek

Darb-ı mesel, ضرب الخاتم “Yüzük yapmak” manasına da dayandırılmaktadır. Yüzük yapımı ise ilk aşamada ham madenin belli kalıplara tatbikiyle gerçekleştirilir. İkinci aşamada ise yüzüğe nakış vermek söz konusudur. ضرب الخاتم ’in “yüzüğü kalıba tatbik etmek” manasından hareketle Ebu’s-Su’ûd, emsâlin bir yerde kullanılmasının, oraya tatbik edilmesi anlamına geldiğini söyler. Bu manada mesellerin kendileri için söylendiği durumlar onların uygulandığı kalıpları gibidir. Ancak bu, daha önceden mevcut olmayan meselin tamamen hâle göre inşa edildiği anlamında olmayıp o duruma mutabık halde kullanıldığı manasındadır. Meseller daha önceden inşa edilmiş olsalar da bunların kullanıldıkları hal veya nesneye uygunlukları, ancak darb edilmeleri durumunda ortaya çıkar. Darb-ı mesel, ضَرْبُ الطِّينِ عَلَى الْجِدَارِ “Duvara çamur vurmak.” anlamından da alınmış olabilir. Nasıl ki sıvama işleminde sıva malzemesi, tam bir yapışmayla duvara yapıştırılırsa, meseli kullanan kişi de onu, madriğine

10 Bkz. İbn Fâris, *a.g.e.*, III, 398.

11 İbn Fâris, *a.g.e.*, III, 398.

12 ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omer, *el-Musteksâ fi emsâli'l-Arab*, I-II, nşr. Muhammed Abdulmu'îd Hân, Hindistan, 1381/1962, I, 238.

ayrılmaz bir şekilde yapıştırmış demektir.¹³ Dolayısıyla bu manada meselin darbu, kullanıldığı hale tatbik edilmesidir.

1.4. Kıymetlendirmek, Tezyin Etmek

ضرب الخاتم'in "Yüzüğe nakış vermek"¹⁴ manası, darb-ı meselde, sözün tezyin edilmesi ve ona kulağa hoş gelecek bir biçim giydirilmesi anlamına gelebilir. Bir şey için mesel getirmek, aynı zamanda ona kıymet biçmek, önemini belirtmektir. Darb-ı meseller, bir madene şekil verip para hâline getirmek kadar söze kıymet kazandırır. Ham olan gümüş ve altın bir kalıba dökülüp, şekil verildikçe değerlendirildikleri gibi darb-ı meseller de söze o derecede kıymet kazandırır.¹⁵

1.5. Eşleştirmek

Aynı sınıftan olan şeyler için de الضرب kelimesi kullanılmaktadır.¹⁶ Aynı darp, aynı sınıf anlamına gelmektedir.¹⁷ ez-Zemahşerî, *أَصْحَابُ الْقَرْيَةِ*, *مَثَلًا هُمْ مِثْلًا* ayet-i kerimesinin tefsirinde darb kelimesi için şunları söylemektedir: "Şu eşyalar, aynı darptandır demek; onların aynı örnekten oldukları anlamına gelir."¹⁸ Yine Arap mesellerini bir araya getirdiği *el-Musteksâ*'sında da meseli söyleyenin, meselin ilk hali ile meselin kendisi sebebiyle dile getirildiği mevcut hali bir mertebede birleştirdiğini, ikisini tek bir surete tasvir ettiğini belirtir.¹⁹ Görüldüğü üzere bir şey için mesel darp etmek, onunla aynı cinsten olan bir örneği getirmek, yani benzetilenle benzeyeni aynı çeşitten saymak, ikisini bir manada eşitlemek anlamına da gelmektedir.

1.6. Dikmek

Meselin darbu için uygun görülen diğer bir mana, onun somut bir nesne gibi dikilmesidir. Çadır kurulurken; direk dikilip çadır direğe dayandırıldı-

13 Bkz. Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-Îmâdî, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd el-musemmâ İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ el-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Dâru İhyâi Turâsi'l 'Arabî, I-IX, Lübnan, tsz, I, 72.

14 İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 543; İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, s. 536.

15 Bkz. Nursî, Bediuzzaman Said, *İşârâtü'l-İcâz fî mazânni'l-icâz (Türkçe Tercümesi)*, nşr. Abdulmecid Nursî, İstanbul, 1994, s. 218.

16 el-Cevherî, *a.g.e.*, I, 168.

17 İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 548, 550.

18 ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omer, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavamidi'd-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-têvil*, I-VI, nşr. 'Adil Ahmed Abdulmevcûd ve 'Ali Muhammed Muavviz, Riyad, 1418/1998, V, 169.

19 ez-Zemahşerî, *el-Musteksâ*, I, 5.

ğından çadır kurmaya *ضرب الخيمة* denilmiştir.²⁰ Bu kullanımda *ضرب* kelimesi “Dikmek, ayağa kaldırmak” anlamlarına gelmektedir. Bu manada meselin darbu, onun dikilmesidir. Sanki darb-ı mesel ile meseller insanın önüne bir heykel gibi dikilmektedir. Nasıl ki göz, önünde duran müşahhas nesneye bakarak onu tanımaya çalışırsa; akıl ve kalp de bir eşya gibi önüne dikilen sözleri anlamaya çalışarak manaya ulaşır. eş-Şerîf er-Razî (ö.404/1013), insanların gözleriyle önlerinde dikilmiş eşyayı gördükleri gibi düşünceleriyle de çıkarımında bulunabilmeleri için bilinen bir meselin dikilmesinin onun darbu manasına geldiğini ifade ederek bunu, çadırın kurulması, iplerinin sağlamaştırılması ve direklerinin dikilmesi manasına gelen *ضرب الخباء* manasına dayandırır.²¹

1.7. Yaygın Hale Getirmek

Bilindiği gibi yeryüzünde ticaret ve başka maksatlar için yürümek, sefere çıkmak için *ضرب* kelimesi kullanılmaktadır. *وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ* “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah olmaz”²² ayet-i kerimesinde ifade edildiği gibi *ضرب في الارض* ibaresi, “Yürümek, sefere çıkmak” anlamındadır.²³ Bununla birlikte *ضرب* kelimesi, aşağıdaki şiirde geçtiği üzere “Hızla yürümek” anlamına da gelmektedir.

فإنَّ الذي كُنْتُمْ تَحْدَرُونَ *** أَتُنْتَا عِيُونَ به تَضْرِبُ

“Endişelendiğiniz şey hakkında gözcüler bize süratle (haber) getirdi.”²⁴

Kelimenin “Yürümek, sefere çıkmak” anlamından dolayı, “çok gezen tâcir”e *ضارب* denildiğini söyleyen el-‘Askerî, *ضرب المثل* ifadesinin “Meselin, beldelede yayılmasını sağlamak” anlamına geldiğini ifade eder. Ona göre meselin darbu, aynı zamanda ibarenin aslı formunun değiştirilmeden Arap’tan geldiği şekliyle aktarılmasıdır. Bundan dolayı fırsatı kaçıranlar için kullanılan ve bayana hitap eden *الصَّيْفَ ضَبَعَتِ اللَّبَنَ* “Sen sütü yazdan kaybettin.” meseli, erkek için kullanıldığında da *ضَبَعَتِ* kelimesindeki müenneslik alameti olan *التاء* değişikliğe uğramaz. Çünkü mesel bu şekliyle darb edilmiş ve böylece yaygınlaşmıştır.²⁵ Meselin ilk kullanıldığı biçimiyle toplum tarafından rağbet görüp yayılması, yeryüzünde seri şekilde yürümeye benzetilerek darb-ı mesel,

20 İbrahim Mustafa, *a.g.e.*, s. 536.

21 eş-Şerîf er-Razî, *Telhisu'l-beyân fi mecâzâtî'l-Kur'ân*, nşr. ‘Alî Mahmûd Mukallid, Lübnan, 1984, s. 123.

22 4.Nisâ, 101.

23 İbn Fâris, *a.g.e.*, III, 398.

24 İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 545.

25 Bkz. el-‘Askerî, *a.g.e.*, I, s.11.

bu asla dayandırılmıştır. O halde bu anlamda darb-ı mesel, meseli ilk kullanıldığı hal üzere yaygın hale getirmektir.

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız ضرب kelimesinin manalarını darb-ı mesele bağılı olarak aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

1. الضَرْب = الصَّبْغَة “form, kalıp, formül” meselin belli bir formda inşa edildiğini,
2. ضرب الدرهم “Para basmak” meselin, söze kıymet kazandırıldığını ve mesele şekil ve biçim verildiğini,
3. ضرب اللبن “Sütün yağını ayırmak” meselin sözün özü olduğunu,
4. ضرب الخاتم “Yüzük yapmak” meselin, hâle mutabık kelâm olduğunu ve tezyin edildiğini,
5. ضرب الحَيَمَة “Çadır kurmak” meselin bir heykel gibi göz önüne dikildiğini,
6. الضرب في الارض “Yeryüzünde yürümek” meselin dillerde yayıldığını, ifade eder.

2. Darb-ı Meselin Hedefi

Mesel sunmaktan maksat bir hâli diğerine benzetmek yani teşbih yapmak, teşbihten maksat da kıyaslamak ve bunun sonucunda bir bilgiye varmaktır. Abdulkâhîr el-Curcânî şöyle der: “Teşbih, kıyastır. Kıyas ise kalplerin fark edeceği, akılların idrak edeceği, zihinlerin delil arayacağı hususlarda meydana gelir.”²⁶ Mesel söyleyenin bunu niçin yaptığını düşündüğümüzde ulaşacağımız sonuçlardan birisi de verilen örneğe bakılarak, mevcut halin yorumlanması isteğidir. Bundan dolayı darb-ı meselin manalarından birisi de, bir nesnenin diğerine göre dikkate alınmasıdır.²⁷ Neticede kendisi için mesel getirilen şeyin konumu, örneğe göre takdir edilmiş olur. “Aslı bir şeyi başka bir şeyle ölçmek olan kıyas da darb-ı meselin ta kendisidir. Bu manada ضرب الدرهم “Para basmak”, başka şeylere kıyasla ona bir değer takdir etmek, ضرب الجزية والخراج “vergî” olarak belirli bir meblağı belirlemek, ضرب في الأرض “Yeryüzünde yürümek” belirli bir hedefe varmak için ölçülü bir mesafeyi kat etmek, ضرب بالعصى “Sopayla vurmak” alet vasıtasıyla cezayı belirlemek anlamlarını ifade edebilir. Darb-ı mesel iki bilgiyi kapsar. Bu iki bilginin birleşmesinden de istenilen

26 el-Curcânî, Ebû Bekr Abdulkâhîr b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Esrârul-belâga*, nşr. Ebû Fîhr Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire, 1412/1991, s. 20.

27 İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 548.

üçüncü bir bilgi talep edilir.”²⁸ diyen İbn Teymiyye’nin bu ifadelerini şöyle açıklayabiliriz: Her misallendirme işleminde iki taraftan söz edilebilir. Birincisi; asli taraf ki; örneğin kendisidir. Diğeri ise; tali olan yani, kendisi için örnek verilen taraftır. Bu iki tarafın kıyaslanmasıyla yani darb-ı meselle bir sonuca varılmak istenir ki bu da üçüncü bilgidir. Aynen fıkhıdaki kıyas gibi. Fıkıhta kıyas, aralarındaki illiyetten (sebeup-sonuç bağı) dolayı, hükmü hakkında nass bulunmayan meseleyi, hükmü nass ile sabit olan bir meseleye bağlamaktır. Mesela “İslam itikadına göre sarhoşluk veren her içki haramdır. Şarap da sarhoş eder. O halde şarap da haramdır” şeklindeki akıl yürütme, bir kıyaslamadır. Şarap, sarhoşluk veren içkiye kıyas edilmiştir. Asıl olan sarhoşluk veren içkidir. Tali olan şaraptır. İlet, sarhoş etmektir. Haramlık hükmü ise her ikisi için de geçerlidir. Mesel getirmek de bütünüyle kıyas yapmaktır. Darb-ı mesel sayesinde mevcut hâlin mesele göre dikkate alınmasıyla yapılan kıyaslamanın sonucunda, varılmak istenen hedef; anlaşılması zor olan meselelerin izahını sağlamak veya muhatabı ikna etmek olabilir. Bu da meselin sonucudur. Yani üçüncü bilgidir. Buradan şu sonuca varabiliriz: Her mesel istenilen neticeyi vermeyebilir. İstenilen neticeyi almak için meseli ölçüp biçip ona göre söylemek gerekir. Buna da meselin darbu denilmektedir.

Bir anlamda mesel darb etmek olan analogi (kıyas-ı temsili), yani temsil getirme, akıl yürütmenin temel yöntemlerinden biridir. Bu yöntemle sınırları belli bir husus veya şey diğer bir husus veya şeye örnek verilir. İnsan zihni, olaylar arasındaki benzerliklerden hareketle, bilinenlerden bilinmeyen sonuçları çıkarır. İbn Kayyim el-Cevziyye kıyas bahsinde şöyle der: “Emsâl, hüküm vermede bir şeyi başka bir şeye benzetmektir. Aklî olanı, hissî olana yaklaştırmak, hissî olanlardan birini diğerinin seviyesine çıkarmak veya bir şeyi diğerine göre değerlendirmektir.”²⁹

Bir konuyu örneklendirmek, soyut bir durumu somutlaştırmak, tecrübe edilmiş bir olaydan ders çıkarmak, gibi hedefleri olan darb-ı meselin bir hedefi de muhatabı etkilemektir. İbn Manzûr, ضَرَبَ الْوَيْدَ cümlesinin “Kazık çakmak” anlamına geldiğini belirttikten sonra bunu دَقَّةً “Hassasiyet, dikkat” kelimesiyle şöyle açıklar: “Bu işlemde kazık yere sapasağlam yerleşinceye kadar özenle vurularak çakılır.”³⁰ Aslında burada kazık çakmaktan çok kazığı yere sabit şekilde yerleştirmek söz konusudur. Bu manada mesel darb etmek, sözü muhatabın

28 Bkz. İbn Teymiyye, Ahmed, *Mecmû’u fetâvâ İbn Teymiyye*, I-XXXVII, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım vd., Suudi Arabistan, 1465/2004, XIV, 55-56.

29 İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *İ’lâmu’l-muvakki’in ‘an Rabbi’l-âlemîn*, I-VII, nşr. Ebû ‘Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Riyad, Hicrî 1423, II, 270.

30 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 543.

zihninde ve kalbinde sapasağlam yer tutacak şekilde dikkatle yerleştirmektir. Nitekim, duyguları harekete geçirici özelliğinden dolayı mesel için darb kelimesinin seçilmiştir. Sanki dârib meseli, dinleyenin kulağına, tesiri kalbine nüfuz edecek ve ruhunun derinliklerine ulaşacak şekilde, kapıyı çalar gibi vurmuştur.³¹ Para basma, yüzüğü şekillendirme, yere ayak basma, çadır kurmak için direk dikmede aynı zamanda bir nesne üzerinde onu etkileyecek biçimde iz bırakmak söz konusudur. Neticede meseller kalpleri etkilediklerinden dolayı darp edilirler.³²

3. Kur'ân'da Darb-ı Mesel

Meselin darbi, genellikle mevcut hali meselin ilk kullanıldığı hale benzetmek şeklinde de gerçekleşir. Yani mesel vasıtasıyla içinde bulunulan durum, daha önce yaşanmış bir duruma benzetilir. Kur'ân-ı Kerîm'de yoğun şekilde kullanılan meseller ise bu şekilde darp edilmemişlerdir. Onlar daha önceden bilinen meseller olmayıp, orijinal olarak darp edilmişlerdir. Bu hususta Ebu's-Su'ûd şöyle demektedir. "Darb-ı mesel, meselin ilk hâlinin, son kullanıldığı duruma uygulanmasıdır. (mevridin, madrıba tatbikidir.) İlk defa meydana getirilmesi ve inşası değildir. Bunun aksi bir anlayış ise mesellerin son kullanıldıkları durumda ilk defa inşa edilmesi anlamını taşır. Kur'ân-ı Kerîm'deki mesellerin örnek verildikleri hususlarda (madrıblarında) kullanılması aynı zamanda onların inşası olsa da, Kur'ân'da meselin darb kelimesi ile ifade edilmesi bu son manada değildir. Kesinlikle ilk manadadır.³³ Ebu's-Su'ûd, bu açıklamasıyla Kur'ân-ı Kerîm'de mesel darb edilmesinin onu gerektiren bir durum sebebiyle olduğunu tekitle belirtir. Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'de ilk defa inşa edilen bir meselin kullanımını, sadece onun inşası anlamında olmayıp aynı zamanda açıklanması gereken bir durum münasebetiyledir.

Kur'ân-ı Kerîm'de mesel ve darp kelimelerinin bir arada ne tür manalar ifade ettikleri noktasında şunları söyleyebiliriz: Müfessirlerin Kur'ân-ı Kerîm'de geçen mesel kelimelerine çoğunlukla verdikleri mana, kelimenin temel anlamı olan "benzer"dir³⁴ Ancak Kur'ân'ı en anlaşılır ve en kısa yoldan tefsir etmek

31 Reşid Rızâ, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, el-meşhûr bismi Tefsîri'l-menâr*, I-XII, Kâhire, 1366/1947, I, 236.

32 Fahrüddîn er-Râzî, Muhammed b. el-'Allâme Ziyâuddîn Ömer, *Tefsîru'l-Fahr'r-Râzî, et-Tefsîru'l-kebir, Mefâtihu'l-gayb*, I-XXXII, Beyrut, 1401/1981, II, 80.

33 Ebu's-Su'ûd, *a.g.e.*, I, 72.

34 Bkz. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî, Câmi'ül-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'ân*, I-XXVI, nşr. Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, Kahire, 1422/2001, XXII, 593; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân ve'l-mubeyyin limâ tezammanehu mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*, nşr. Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî vd., I-XXIV, Lübnan, 1427/2006, III, 410; İbn Âşûr, Muham-

isteyen tefsirciler, mesel kelimesine benzer (şebeh) anlamından farklı anlamlar de vermişlerdir. “Öncekilerin yapa geldikleri tekrarlanan hadiseler, takip edilen yollar³⁵, ayet,(mucize, hüccet, delil)³⁶, ibret ve öğüt³⁷, sıfat³⁸ azap³⁹, hadis (söz)⁴⁰ ilginç hal, durum, hayret verici öykü, büyüklük ve ululuk bakımından mühim özelliğe sahip olan en yüce vasıf⁴¹ çeşitli kaynaklarda mesel kelimesinin bağlamına göre aldığı manalardandır. Duyu organlarının algılama alanı dışındaki hikmetleri barındıran Kur’ân meselleri; hakikatleri, insanlara kendi dünyalarından örneklerle sunarak hidayete ermelerini sağlamak amacıyla Allah’ın bir tasarrufu olarak kulların ihtiyaçlarından dolayı darp edilmiştir. Amaç; insanın onları kullanarak uzak hakikatlerle bağlantı kurması ve böylece o hakikatleri idrak etmesidir.⁴² Darb kelimesi Kur’an’da mesel ile birlikte yirmi dokuz yerde geçmektedir.⁴³ Müfessirler الضرب kelimesine de mesel kelimesinde olduğu gibi yerine göre farklı anlamlar vermişlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm’de mesel ile birlikte zikredilen darb kelimesine çoğunlukla “**Örneklendirmek**” manası verilmektedir. Mesela et-Taberî, ekseriyetle yaptığı gibi *مَثَلٌ ضَرَبَ* ayet-i kerimesinde de *مَثَلٌ ضَرَبَ* kelimesini “Örnek verdi.” şeklinde açıklar.⁴⁴

med et-Tâhir, Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr, I-XXX, Tunus, 1984, XIX, 21; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 161; Mukâtil b. Süleyman, el-Belhî, *el-Vucûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’ân’il-‘Azîm*, nşr. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, Irak, 1427/2006, s. 163; Hârûn b. Mûsâ, el-Vucûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’ân’il-‘Kerîm, nşr. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, Bağdat, 1409/1988, s. 210; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Muslim, *Tevîlu müşkili’l-Kur’ân*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakar, Kahire, 1393/1973, s. 496.

35 Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, s. 163; Hârûn b. Mûsâ, *a.g.e.*, s. 210; ed-Dâmegânî, el-Huseyn b. Muhammed, *Kâmûsü’l-Kur’ân ev İslâhu’l-vucûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’ân’il-Kerîm*, ‘Abdulazîz Seyyid el-Ehl, Beyrut, 1983, s. 428.

36 İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 612; Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I-X, İstanbul, tsz, I, 218.

37 İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 496; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 612.

38 ed-Dâmegânî, *a.g.e.*, s. 428-429.

39 Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve’n-nezâir*, s. 163; Hârûn b. Mûsâ, *el-Vucûh ve’n-nezâir*, s. 211; ed-Dâmegânî, *Kâmûsü’l-Kur’ân*, s. 429.

40 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XI, 611.

41 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 191.

42 Bkz. el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *el-Emsâl mine’l-Kitâb ve’s-Sunne*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire, 1395/1975, s. 1-2.

43 ‘Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemu’l-mufehres li elfâzi’l-Kur’ân’il-Kerîm*, İstanbul, 1411/1990, s. 418-419.

44 Bkz. et-Taberî, *Câmi’ül-beyân*, XIX, 488; Ayrıca bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 169; et-Taberî, *Câmi’ül-beyân*, XXIII, 634.

Bazı ayet-i kerimelerde de darp kelimesine “**Açıklamak**” manası verilmiştir. el-Âlûsî, *الأمثال* 45⁴⁵ ayet-i kerimesinde *ضَرَبْنَا* kelimesini “Açıkladık” şeklinde tefsir eder ve şöyle der: “Darb-ı mesel bazen *Allah, inkar edenlere, Nuh’un karısını örnek gösterdi*”⁴⁶ ayet-i kerimesinde olduğu gibi ilginç bir halin, diğerine tatbikinde kullanılır. Bazen de benzeri üzerinde tatbik edilmesi kastıyla söylenmeyip garip bir durumu hatırlatmak ve açıklamak için getirilirler. *وَضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ* ayet-i kerimesinde olduğu gibi.⁴⁷ *وَكَأَلَّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ*⁴⁸ ve *وَضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ*⁴⁹ ayet-i kerimelerinde ve darp kelimesinin “Açıklamak, izah etmek” manasında olduğu söylenmiştir.⁵⁰

“**Hatırlatmak, zikretmek ve dile getirmek**” manaları da darp kelimesinin açıklamasında kullanılmaktadır. *وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ* “Onlara bir mesel ver, örnek getir.”⁵¹ ayeti kerimesinde *مَثَلًا* kelimesi meful bih (nesne), *أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ* ifadesi ise mesel kelimesinin yerine geçen bedeldir. Bu durumda mana *أَذْكُرْ لَهُمْ أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ* “Onlara şu memleketin sakinlerini hatırlat, Onların haberlerini zikret.” demektir.⁵² *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا*⁵³ ayet-i kerimesinde *مَثَلًا* “Bir örnek zikretmek, bir örnekten bahsetmek” diye açıklanmıştır.⁵⁴ *وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا*⁵⁴ ayet-i kerimesi “Her ne vakit Meryem oğlu İsa dile getirilse...” mealindedir.⁵⁵

İbn Manzûr darb-ı meselin “**Tasvir etmek, özelliklerini belirtmek**” manasına kullanıldığını da söylemektedir.⁵⁶ Nitekim *ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا* “Allah bir mesel verdi”⁵⁷ ifadesinde *ضَرَبَ* kelimesine “Tasvir etti, özelliklerini açıkladı”

45 14.İbrâhîm, 45.

46 66.Tahrim, 10.

47 el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXII, 220.

48 14.İbrâhîm, 45.

49 25.Furkân, 39.

50 ed-Dâmegâni, *Kâmûs'u'l-Kur'an*, s.288.

51 36.Yâsîn, 13.

52 ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, V, 169; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 548.

53 2.Bakara, 26.

54 Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve'n-nezâir*, s. 223 el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, I, 206.

55 43.Zuhuf, 57.

56 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 543.

57 16.Nahl, 112.

ve *فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ* ayet-i kerimesinde de⁵⁸ “Allah için nitelermelerde bulunmayın” manaları verilmiştir.⁵⁹

et-Taberî *يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مَثَلٌ* ayet-i kerimesindeki⁶⁰ *ضَرْبٌ* kelimesinin manasına geldiğini söyleyerek buna *ضَرَبَ السُّلْطَانُ عَلى النَّاسِ النَّبْعَ* “Sultan insanlara seferberlik emri verdi.” ve *ضَرَبَ الْجَزْيَةَ عَلَى النَّصَارَى* “Hıristiyanlara haraç koydu.” ifadelerini delil gösterir. Bu ifadelere baktığımızda dikkatimizi çeken husus savaşa çıkmak ve haracın zorlayıcılığıdır. Yani burada darp kelimesiyle ortaya konulan fiil, muhatabın hoşuna gitmeyecek veya onu zora sokacak tarzda olan aleyhte sayılabilecek türdendir. O halde burada darb kelimesiyle “**aleyhte bir örnek getirmek**” söz konusudur ki et-Taberî, bunu müşriklerin eylemi olarak açıklamaktadır.⁶¹

“Kur’ân’ın mesel darb etmekteki maksadı Allah-u alem şu iki manaya gelir: Birincisi; Allah Teâlâ, mesellerin darbu ile onların beldelerde yayılmasını ve insanların dilinde dolaşmasını murat etmiştir. Arapların. vervüzünde ilerlemeye başlayıp en uzak yerlere giden birisi için *ضرب فلان في الأرض* demelerinden hareketle Allah’ın mesel darb etmesi, onun memleketlerde deveren etmesi yerine geçer. İkincisi ise; gözlerin, önlerine dikilen bir şeyden anlam çıkarması gibi, zihinlerin de mesel üzerinden bir sonuca varması için Allah, meseli insanlar için meşhur bir sancak gibi dikmesidir.” *ضرب* kelimesinin, bu iki anlamlarından hareketle darb-ı meseli izah eden eş-Şerîf er-Razî (ö.404/1013) bu açıklamasının ardından Kur’ân-ı Kerîm’de bir mesel içerisinde yer alan *كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ*⁶² ayet-i kerimesindeki *يَضْرِبُ* kelimesini, mükellef olan insanlar, hakkı alametleriyle bilip ona yönelsin, batılı tanıyıp ondan uzak dursun diye “Allah, hak ve batılın minaresini diker ve onların alametlerini ortaya koyar.” şeklinde anlamlandırır.⁶³ Bu durumda mesel darp etmek; onu, “**alamet ve işaretleriyle bir sancak gibi dikmek**”tir.

İbn Kayyim el-Cevziye de Kur’ân-ı Kerîm’deki mesellerin, benzetileni muhatabın nefsinde bir numune biçiminde hazır duruma getirmek için darb edildikleri görüşüne katılır ve bu görüşü şöyle temellendirir: “Neticede; benzerinin huzura getirilmesi sayesinde, meselin akledilmesi, anlaşılması, kavranması ve hatıra getirilmesi daha kolay olabilir. Çünkü nefis, denklere ve benzerlere tam bir mutabakatla ünsiyet ederken, tuhaflık, teklilik ve adem-i

58 16.Nahl,74.

59 Mukâtil b. Süleyman, *el-Vucûh ve’n-nezâir*, s. 223.

60 22.Hac, 73.

61 Bkz. et-Taberî, *Câmi’ul-beyân*, XVIII, 635.

62 13.Ra’d,17.

63 eş-Şerîf er-Razî, *Telhisu’l-beyân*, s. 123.

benzerlikten nefret eder.”⁶⁴ Kur’ân’ın mesel sunmada izlediği yol, muhatabına kıyas imkânı verir. Muhatap, makulü mahsusla, soyutu somutla kıyas ederek anlamaya çalışır. “Kur’ân’daki mesellerle, muğlak olan aşıkâr, garip olan hazır, soyut olan somut, makul olan mahsus konumuna yükseltilir. Anlayışa en yakın gelecek tarzda ve zihinlerde yer tutacak en canlı örneklerle mana ortaya konulur. Kur’ân-ı Kerîm’de meseller; hatırlatmak; öğüt vermek, nasihat etmek, irşat etmek; teşvik etmek; uyarmak, azarlamak, yasaklamak, bir şeyden uzaklaştırmak; önem atfetmek, vurgulamak; izah etmek, murat edileni zihne yaklaştırmak; manayı tasvir etmek, duyulara hitap edecek şekilde somutlaştırmak gibi maksatlarla darp edilir.”⁶⁵

Sonuç

Benzetmek, örneklendirmek, somutlaştırmak, vafsetmek, betimlemek, açıklamak gibi maksatlarla dile getirilen mesellerin darb kelimesiyle kullanılması yerine göre çeşitli manalar arz edebilir. İlk söylendiği form üzere değiştirilmeden aktarılması, söylendiği durumu etkileyici ve biçimlendirici özelliğe sahip olması, ilk defa inşa edilmesi sırasında ona bir şekil verilmesi, sözün bir takım işlemlerden geçirilerek değerli kısmının seçilip alınması, ona kıymet biçilmesi, kıymet kazandırılması, tezyin edilmesi, nitelikli bir şekilde inşa edilmesi, tatbik edildiği durumla tam bir mutabakat göstermesi, benzetilenle benzeyenin bir çeşitte yani aynı manada eşitlenmesi, somut bir nesne gibi insanın önüne dikilmesi mesel için darb kelimesinin seçilmesinin sebepleri arasında sayılabilir. Meselin darp edilmesiyle de; yaygınlaştırılması, bir hâlin diğerine benzetilmesiyle kıyaslama yapılması, muhatabın etkilenmesi, duyguların harekete geçirilmesi hedeflenmiş olabilir.

Kaynakça

‘Abdübâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu‘cemu’l-mufehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, İstanbul, 1411/1990.

el-Âlûsî, Şihabuddin es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî, *Rûhu’l-me‘ânî fi tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-seb‘i’l-mesânî*, I-XXX, Beyrut, tsz.

el-‘Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b Sehl, *Cemheretu’l-emsâl*, I-II, nşr. Ahmed Abdusselâm vd., Beyrut, 1408/1988.

el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh, tâcu’l-luga ve sihâhu’l-Arabiyye*, I-VI, nşr. Ahmet Abdulgâfur ‘Attar, Kahire, 1984.

⁶⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ‘lâmu’l-muvakki‘în*, I, 425.

⁶⁵ ez-Zerkeşî, ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, I-IV, nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Kahire, tsz., I, 486-487.

el-Curcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Esrâru'l-belâga*, nşr. Ebû Fihri Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire, 1412/1991.

ed-Dâmegânî, el-Huseyn b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'an ev İslâhu'l-vucûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 'Abdulazîz Seyyid el-Ehl, Beyrut, 1983.

Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd el-musemmâ İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ el-Kur'ânî'l-Kerîm*, nşr. Dâru İhyâi Turâsî'l 'Arabî, I-IX, Lübnan, tsz.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul, tsz.

Fahrudîn er-Râzî, Muhammed b. el-Allâme Ziyâuddîn Ömer, *Tefsîru'l-Fabr'r-Râzî, et-Tefsîru'l-kebir, Mefâtihu'l-gayb*, I-XXXII, Beyrut, 1401/1981.

el-Fîrûzâbâdî, Mecdu'd-Din Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Mubît*, nşr. Mektebetu't-Tahkîk ve't-Turâs fi Muesseseti'r-Risale, Lübnan- Beyrut, 2005.

el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sunne*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire, 1395/1975.

Hârûn b. Mûsâ, el-Vucûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ân'il-Kerîm, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Bağdat, 1409/1988.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Tunus, 1984.

İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemheretu'l-luga*, I-III, nşr. Remzî Munîr Ba'lebekkî, Beyrut, 1987.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, Zekerîyyâ, *Mu'cemu mekâyîsu'l-luga*, I-XI, nşr. 'Abdusselam Muhammed Hârûn, Beyrut, tsz.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*, I-VII, nşr. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Riyad, Hicrî 1423.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim, *Tevîlu müşkili'l-Kur'an*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakar, Kahire, 1393/1973.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, I-XX, Beyrut, tsz.

İbn Teymiyye, Ahmed, *Mecmû'u fetâvâ İbn Teymiyye*, I-XXXVII, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsim vd., Suudi Arabistan, 1465/2004.

İbnu'l-Esîr, Ziyâuddin, *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*, I-IV, nşr. Ahmed es-Suhûfî, vd., Kahire, tsz.

İbrahim Mustafa, vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul, 1992.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an ve'l-mubeyyin limâ tezammanehu mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*, nşr. Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî vd., I-XXIV, Lübnan, 1427/2006.

el-Meydânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Neysâbüri, *Mecmâ'u'l-emsâl*, I-II, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 1374/1955.

Mukâtil b. Süleyman, el-Belhî, *el-Vucûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ân'il-Azîm*, nşr. Hâtim

Sâlih ed-Dâmin, Irak, 1427/2006.

Nursî, Bediuzzaman Said, *İşârâtü'l-İcâz fî mazânni'l-icâz (Türkçe Tercümesi)*, nşr. Abdulmecid Nursî, İstanbul, 1994.

er-Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Mufredât fî garibi'l-Kur'an*, I-II, nşr. Mektebet-u Nezâr Mustafa el Bâz, Mekke, tsz.

er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkâdir, *Muhtaru's-Sihâb*, Lübnan, 1986.

Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm, el-meşhûr bismi Tefsîri'l-menâr*, I-XII, Kâhire, 1366/1947.

Sellheim, Rudolf, *el-Emsâlu'l-Arabiyyeti'l-kadîme ma'a i'tinâin hâssin bi Kitâbi'l-emsâl li Ebî 'Ubeyd*, nşr. Ramazan 'Abduttevvâb, Lübnan, 1391/1971.

es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'Abdirrahman b. Ebî Bekr, *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luga ve envâihâ*, I-II, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm vd., Kahire, tsz.

eş-Şerîf er-Razî, *Telhisu'l-beyân fî mecâzâti'l-Kur'an*, nşr. 'Alî Mahmûd Mukallid, Lübnan, 1984.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî, Câmi'u'l-beyân 'an tevîli âyi'l-Kur'an*, I-XXVI, nşr. Abdullah b. 'Abdulmîhsin et-Turkî, Kahire, 1422/2001.

et-Tahânevî, Muhammed 'Alî, *Mevsû'atu keşşâf-ı istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, nşr. Refik el-'Acem, vd., Lübnan, 1996.

el-Yûsî, el-Hasen, Zehru'l-ukm fî'l-emsâl ve'l-hikem, I-III, Muhammed el-Ahdar, vd., el-Mağrib, 1401/1981.

ez-Zâvî, et-Tâhir Ahmet, *Muhtaru'l-kâmûs, muretteb alâ tarikati'l-muhtârî's-sihâb ve'l-misbâhu'l-munîr*, Libya-Tunus, tsz.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtaşâ el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XXXIX, nşr. Mustafa Hicâzî, Kuveyt, 1998.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omer, *el-Musteksâ fî emsâli'l-Arab*, I-II, nşr. Muhammed Abdulmu'îd Hân, Hindistan, 1381/1962.

_____, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavamidi'd-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vucûbi't-tevîl*, I-VI, nşr. 'Adil Ahmed Abdulmevcûd ve 'Ali Muhammed Muavviz, Riyad, 1418/1998.

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, I-IV, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, tsz.